

Sebastià Farnés, la paremiologia i la reconstrucció de la llengua catalana

CARME ORIOL

Universitat Rovira i Virgili

1. Introducció¹

Sebastià Farnés i Badó (1854–1934), com molts dels intel·lectuals del seu temps, va tenir un variat camp d'interessos. Es va formar com a advocat, va realitzar importants aportacions en el camp de la taquigrafia, va exercir d'escriptor i va destacar com a folklorista, especialment en el camp de la paremiologia.

Farnés es va interessar des de molt jove per l'estudi de les parèmies i aquest interès el va mantenir al llarg de tota la vida. La culminació del seu treball en aquest àmbit va ser la *Paremiologia catalana comparada*, que no va arribar a publicar en vida. Gairebé seixanta anys després de la seva mort, l'obra va ser publicada, amb un pròleg introductori del mateix Farnés, en una edició en vuit volums a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer, Josep Lluís Savall i amb la col·laboració de Josep M. Pujol (Farnés 1992–1999).

D'acord amb l'esperit de la Renaixença, una de les motivacions que va dur Farnés a recollir i estudiar les parèmies va ser l'amor a la llengua catalana. Des dels primers treballs, Farnés es va interessar per estudiar l'origen i el significat de les parèmies, ja que havia observat que algunes d'elles, tal com es trobaven en la tradició oral del seu temps, havien patit un procés d'empobriment lingüístic. Per això, un dels seus objectius, en tant que estudis de les parèmies, era corregir els errors lingüístics que hi poguessin contenir per tal de dignificar la llengua catalana. A partir d'aquí, Farnés pensava que calia reintroduir les parèmies, en la seva forma correcta, en el circuit oral de la llengua per tal que fossin utilitzades.

L'any 1913, Farnés va publicar l'*Assaig de paremiologia catalana comparada*, que havia de ser el primer volum de la *Paremiologia catalana comparada*. El llibre conté 259 entrades referides

1. Aquest treball és un dels resultats de la recerca duta a terme en el projecte FFI2012-31808 del Ministerio de Economía y Competitividad. Així mateix, s'emmarca en la línia de recerca del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755).

a parèmies diferents, amb indicació de variants, comentaris de l'autor i referències bibliogràfiques. Les parèmies es presenten ordenades d'acord amb el primer substantiu o, en la seva absència, el primer verb (amb preferència de l'infinitiu) (Farnés 1913: 9). En aquest cas, les entrades van des d'*Abarcar* fins a *Amich*.

El llibre inclou un pròleg en què l'autor fa explícita una de les motivacions que l'han dut a estudiar les parèmies: la voluntat de recuperar mots que han quedat en desús, però que encara formen part d'aquestes unitats fraseològiques. Farnés exemplifica aquesta idea en els comentaris que fa a la parèmia *Molt parlar mou / molt gratar cou*, utilitzada així per algunes persones, quan la forma correcta seria *Molt parlar nou / molt gratar cou*. Per a Farnés, usar la parèmia correctament implica enriquir la llengua i guardar-la del mal que li pot fer la ignorància. Mentre visqui la parèmia en la seva forma correcta, diu Farnés, la gent utilitzarà la bella paraula *noure*, que significa 'danyar, perjudicar, ésser obstacle', i s'entendrà perfectament el significat de la paraula *nosa*, que és ben viva (Farnés 1913: 6).

En treballs posteriors, Farnés continua analitzant altres parèmies des del punt de vista lingüístic. Ho fa en cinc articles que publica a la revista *Arxiu de Tradicions Populares*:² en el primer estudia el significat de la frase *Sant Joan, bon sant* continguda en la parèmia: *Sant Pere, bon home; / sant Joan, bon sant, / si han vingut de bon just* (Farnés 1928); en el segon, exposa la importància de corregir els errors lingüístics de les parèmies per tal de dignificar la llengua catalana (Farnés [1929–1933a]); en el tercer, aborda l'estudi del significat, en principi incompreensible, d'una endevinalla en forma de proverbi (Farnés [1929–1933b]); en el quart, analitza l'evolució incorrecta d'algunes de les parèmies referides al rei Pere d'Aragó (Farnés [1933]), i en el cinquè, analitza 24 variants de la coneguda *A la vora del riu, no hi facis el niu* (Farnés 1935).

Finalment, a la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992–1999), es veu reflectida de forma sistemàtica la preocupació de Farnés per la llengua. En el pròleg que precedeix l'obra, Farnés ens diu que estudiar les parèmies té un valor patriòtic, de recuperació del patrimoni nacional (Farnés 1992: 15) i que recollir-les ha de servir no només per conservar-les, sinó també per fer-les circular, perquè siguin usades (Farnés 1992: 23).

Farnés recull parèmies de la tradició oral, però també consulta documentació escrita: diccionaris, reculls paremiològics, obres literàries, etc., amb la idea de buscar l'origen de les parèmies, de traçar-ne la història, de trobar les equivalències amb altres llengües i d'entendre millor el seu significat. Aquesta tasca de documentació li permet reflexionar sobre l'estat de la llengua de determinades parèmies. Així, es proposa corregir els errors lèxics, substituir els barbarismes pels mots catalans corresponents i, en definitiva, dignificar la llengua.

La sensibilitat lingüística de Farnés s'observa també en el valor que dóna a les variants. Farnés defensa la importància de recollir variants de les parèmies, no només en altres llengües, sinó també en la llengua pròpia, ja que per a Farnés, les parèmies fan evident la unitat de la llengua catalana. Ens diu: «Les parèmies ens assenyalaran amb tota precisió la unitat de l'esperit de la nació catalana dins la gran varietat de sos dialectes» (Farnés 1992: 29).

En la línia exposada fins ara, l'objectiu d'aquest article és mostrar la tasca realitzada per Farnés en favor de la recuperació i la dignificació de la llengua catalana a través de l'estudi d'una part del corpus paremiològic que va aplegar. Concretament, el que va delimitar en el primer llibre que va publicar, *l'Assaig de paremiologia catalana comparada* (1913), que abasta només fins a les parèmies que contenen el mot *amic*. Tanmateix, l'obra que s'ha pres com a objecte d'estudi no és aquest primer llibre publicat el 1913, sinó el primer volum de la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992–1999), tot considerant, únicament, les entrades fins al terme *amic*. La

2. La revista, dirigida per Valeri Serra i Boldú, es va publicar en set fascicles entre els anys 1928 i 1935.

raó és que el corpus de parèmies inclòs en aquesta darrera obra és molt més extens que el publicat en el llibre de 1913 i els comentaris de Farnés a cadascuna de les parèmies són el resultat d'un treball més actualitzat.

2. El corpus paremiològic

Les parèmies analitzades van de l'entrada A1 (primera parèmia referida a la lletra *a* de l'alfabet) fins a l'entrada A1109 (darrera parèmia que conté el terme *amic*). Per a cadascuna de les parèmies, Farnés inclou totes les variants que ha pogut documentar, tant en català com en altres llengües; hi fa constar les fonts d'on ha extret les parèmies, i hi inclou els comentaris fets pels autors que les han recollides en obres anteriors, així com els comentaris que hi fa ell mateix.

Del total del corpus, he destriat aquelles parèmies que inclouen comentaris lingüístics fets per Farnés. La resta de comentaris, molt variats, poden referir-se a explicar el significat de la parèmia, a donar dades sobre el seu ús, a documentar les aportacions d'altres recol·lectors o a destacar altres aspectes significatius d'una determinada parèmia.

Un cop realitzat el buidat, he obtingut un total de 45 parèmies per a les quals Farnés proporciona comentaris de tipus lingüístic. A continuació, he analitzat el corpus. Aquest treball m'ha permès establir quatre grups que reflecteixen els grans temes que són objecte d'atenció per part de Farnés pel que fa al tema que tractem: l'estudi de les parèmies i la salvaguarda de la llengua catalana. Aquests quatre grans grups són els següents: (1) traduccions i adaptacions; (2) rectificacions; (3) correccions de barbarismes, i (4) definicions. En cadascun dels grups, he escrit la relació de parèmies que en formen part i, per a cada parèmia, he indicat, al final, el número d'entrada a la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992-1999, vol. 1); en el cas de les variants, les he fetes precedir pel número d'ordre corresponent, indicat entre parèntesis. Finalment, en línia a part, he reproduït els comentaris de Farnés i, entre claudàtors, quan ha estat necessari, hi he fet constar els meus.

2.1 TRADUCCIONS I ADAPTACIONS

- Si bé canta l'abat, no li va en saga l'escolà. (A13).

Farnés: El català sembla traducció del castellà: *Si bien canta el abad, no le vaya en zaga el monacillo*.

- (1) Tant l'aigua a la pedra bat que hi fa forat; (2) Tant i tant bat l'aigua en la pedra que la forada. (A 526).

Farnés: (1) i (2) són traduccions catalanes que jo proposo de les portugueses: (1) *Que tanto da o agoa na pedra te que quebra*; (2) *Tanto da agoa na pedra te que quebra*.

- (2) Parar en aigua de cerraques. (A 529).

Farnés: És una traducció del castellà: *Volverse agua de cerrañas*.

- Ningú s'alabe *hasta* que s'acabe. (A 618).

Farnés: És transcripció literal del refrany castellà: *Nadie se alabe hasta que acabe*.

- L'aladre *rabut* i el llaurador barbut. (A 638).

Farnés: És una adaptació servil del castellà. [Farnés remet a l'entrada A1885, on es troba la parèmia castellana: *El arado rabudo y el arador barbudo*].

- Qui treballa, te *alaixa*. (A 642).
Farnés: És una adaptació dolenta del castellà: *Quien trabaja tiene alhaja*.
- De tot entén un poc, i d'albarder dos puntades. (A 664).
Farnés: És una adaptació barroera d'una cita [hauria de dir dita] castellana. [Farnés no la inclou].
- Aldeana és la gallina i el de la ciutat la minja. (A 722).
Farnés: És una traducció servil d'un refrany castellà. [Farnés no l'inclou].
- Alegria, carnestoltes, que demà és cendra. (A 731).
Farnés: Sembla una adaptació d'una dita castellana. [Farnés no la inclou].
- Més valia sentir l'Almoaidí, que no pas veure'l. (A 820).
Farnés: És traducció del llatí: *Multo melius erat audire Almoaydi quam ipsum videre*.
- (1) Donar una agulla i demanar una rella; (2) Ficar una agulla i traure una reixa. (A 282).
Farnés: Les catalanes són adaptació de la castellana: *Meter aguja y sacar reja*. Els dos significats de *reja* castellana són *rella* i *reixa*.
- A on hi ha amics, hi ha riqueses. (A 946).
Farnés: És traducció de la portuguesa: *Aonde ha amigos ha riquezas*.
- Entre bons amics... un notari i dos testics. (A 1008).
Farnés: Dolenta adaptació d'un refrany castellà. [Farnés no l'inclou].
- Sóc amic del plat, però encara sóc més amic dels talls. (A 1098).
Farnés: És una traducció gastronòmica de l'aforisme llatí: *Amicus Plato sed magis amica veritas*. [Comentari de to humorístic, ja que la traducció de la parèmia llatina és: Sóc amic de Plató, però més amic de la veritat].

2.2 RECTIFICACIONS

- (2) A Aiguafreda són xerraires; / a l'Abella, cançoners; / a Sant Antoni, cançonaires; / i a Centelles, botiflers. (A 20).
Farnés: *cançonaires* suposo que hi és en comptes de *calcinares*, *que fan calç*, que és el mateix que dir *pobres* perquè la dita és: *Qui fa calç, va descalç*.
- (2) A l'Aguda fos caiguda, / a Torà fos ensorrat, / Massoteres fos plata, / Guissona fos daurat, / Talteüll embovinat. (A 261).
Farnés: El nom normatiu de Tarteüll és Talteüll.
- Per sant Agustí, ni *berenita* ni dormir. (A 289).
Farnés: Puente (1896) no sé què ha volgut posar amb *berenita*, perquè en català se'n diu *berenar*.

• Aida't i t'aidaré. (A 300).

Farnés: *Aidar* és antiquat, equivalent a *ajudar*. Aquesta forma és viva encara en mantes parèmies, com és ara *Demà Déu t'aidarà*, que el vulgar modern, per no entendre'l, ha fet: *Demà Déu hi dirà*, confeccionant una altra parèmia.

• (1) Aigua de gener omple bótes i celler; (2) Aigua de gener omple bótes al celler. (A 328).

Farnés: *Aigua de gener omple bótes i celler* conté un pleonasma indigne del saber popular. *Aigua de gener omple bótes al celler* és una rectificació oportuníssima.

• (4) Aigua de març, pluja als sembrats; (5) Aigua de març, puja als sembrats. (A 340).

Farnés: *Aigua de març, pluja als sembrats* deu ser una equivocació, perquè *Aigua de març, puja als sembrats* no és cap ruqueria, tota vegada que l'aigua de març fa créixer les herbes, puja als sembrats [El comentari de Farnés cal relacionar-lo amb la parèmia (1) *Aigua de març, herba als sembrats*, de la qual aporta dues variants més molt similars]

• Aigua prudent, bé es va per lloc corrent. (A 358).

Farnés: [els dos versos] em sembla que diuen que l'aigua corrompuda o *pudenta* es torna bona si va per lloc corrent. Em sembla que hauria de dir: *bé es fa*, encara que *bé* hi seria per *bona*. [Farnés inclou la parèmia amb la forma *Aigua prudent bé es fa per lloc corrent*, tal com ell pensa que s'hauria de dir, a l'entrada A 369 i hi fa el comentari següent: «Vol dir que l'aigua corrompuda, que put, es saneja per lloc corrent, no estant estancada. Trobo més correcte escriure *fa* en lloc de *va*»].

• (5) Aigua passada no vol molí. (A 366).

Farnés: Segurament és una equivocació. [En les vuit versions restants que documenta Farnés, els verbs que s'utilitzen són *moure* o *bé moldre* en lloc de *voler*].

• Deu-nos aigua, Ramonet, que les plantes tenen set. (A 413).

Farnés: No sé l'origen d'aquesta parèmia ni què vol dir *aigua Ramonet*, però per de prompte no és nom propi; se sol dir davant d'una abundosa pluja: *Cau aigua Ramonet*, com si digués *a bots i barrals*. Se m'acut una explicació d'aquesta dita: quan plou sense que s'arribi a sentir, qui no es mulla no s'adona que plogui; en canvi, quan cau l'aigua *a bots i barrals* fa *remor* que és *indecís* si no és gros; però que és *remor net* si sembla que donin aigua per mor de Déu, *Caure l'aigua a remor net*, donar l'aigua a *remor net* s'hauria de grafiar, anc que es pronunciés com ara *a Ramonet*.

• Deixa passar l'aigua mansa, que la correnta ja passa. (A 414).

Farnés: és probable que sia mal dit, perquè el sentit del refrany és *guardar-se de l'aigua mansa*, encara que *el deixar passar* vol dir donar-li tota mena de facilitats. [Farnés dóna també la variant *No et fies de l'aigua mansa que la que corre ja es veu*, que és el sentit que ell pensa que té la parèmia].

• L'aigua i l'oli mai poden barrejar-se. (A 470).

Farnés: Seria més correcte dir: *L'aigua i l'oli mai no poden barrejar-se*.

• Pren l'aigua de molt lluny i se li embussa el forat. (A 501).

Farnés: Corregeixo *embossa* per *embussa*.

- Aire a Bambi, pluja al darrer. (A 541)
Farnés: Aquest Bambi és sospitós: tinc por que no sia *Basibé* estrafet. [Farnés té documentada la parèmia *Aire de Basibé, aigua al darrer* (A 543)].
- A la primera aixadada pegarem en l'aigua. (A 580).
Farnés: Alberola (1928) posa *aixetada*, que voldria dir *cop d'aixeta*, mentre que el sentit del refrany és *cop d'aixada*.
- Si no t'agrada, no li facis albarda. (A 660).
Farnés: És, sens dubte, fruit d'una errada comesa en la transcripció de: *Si no t'agrada, no li facis Albada*. [Farnés inclou també aquesta parèmia (A649)].
- Quin albat hauràs fet per *abí?* (A 665).
Farnés: Estaria millor dit *ací*.
- Alcover emplatejat, la Selva sobredaurada. (A 719).
Farnés: Corregeixo *Lo Cové* per *Alcover*.
- No és durable l'alegria d'aquest segle. (A 746).
Farnés: Corregeixo *legra* per *alegria*, pel que em sembla.
- (1) Amb l'amargor de la malaltia, coneix hom la dolçor de la sanitat; (2) En l'amargor de la malaltia es coneix la dolçor de la enfermetat. (A 916).
Farnés: *enfermetat* és, evidentment, una errada. [La comparació de les variants permet a Farnés evidenciar l'errada].
- D'amics mai n'hi ha prou. (A 992).
Farnés: Corregeixo *Amics* per *D'amics*.
- (4) La fiança la bossa pelansa. (A 1094).
Farnés: És evident que *pelansa* vol dir per *l'ansa*.

2.3 CORRECCIONS DE BARBARISMES

- (2) Qui molt abraça, poc estreny. (A 32).
Farnés: Careta (1901) posa *Qui molt abraça poc estreny* com a comprovant, anomenant-lo aforisme popular, que en català s'ha de dir *abraçar* en comptes d'*abarcar*. [Farnés hi inclou les variants: (1) *Qui molt abarca, poc estreny*; i (3) *Qui molt abarca, poc apreta*].
- (1) Per molt abric no fa menos fred; (2) Per molt abric no fa menys fred. (A 33).
Farnés: *Per molt abric no fa menys fred* és la correcta.
- Val més abundància de magatzem que carestia de tenda. (A 100).
Farnés: Corregeixo *almacén* per *magatzem*. [La versió documentada diu: *Val més abundància d'almacén que carestia de tenda*].

- ♦ Adeví de Margena, que, en pondre's el sol, a l'ombra es queda. (A 135).
Farnés: Corregesc *sombra*. [La versió documentada diu: *Adeví de Margena que en pondre's el sol a la sombra es queda*].
- ♦ Amb aigua sola no es fa bon caldo. (A 389).
Farnés: Estaria més com cal dient *Amb aigua sola no es fa bon brou*.
- ♦ El que està picat de l'alacrà, sols de l'ombra s'assusta ja. (A 634).
Farnés: Sembla una adaptació d'una dita castellana. Corregixo *sombra per ombra*.
- ♦ Amics fins a la mort, si a la butxaca no em fas toc. (A 968)
Farnés: Corregixo *hasta* i *bolchaca*. [Farnés documenta la parèmia: *Amics hasta la mort si a la bolchaca no'm fas toc*].

2.4 DEFINICIONS

- ♦ Quan les abelles ragen molt, senyalen bon temps. (A 25).
Farnés: S'aplica a les abelles que entren i surten amb gran afany del rusc o arna: llavors diu el poble que *ragen molt, senyalen bon temps*.
- ♦ L'agost la belluga i el setembre l'aixopluga. (A 215).
Farnés: Es refereix a les malalties: aixoplugar en el sentit d'abrigar-les amb la mortalla, que mata.
- ♦ Tothom se mostra amic de la creu. (A 1100).
Farnés: Tal com la diuen a Sant Feliu de Codina, és usada en el sentit que tothom vol ésser i és amic del diner. Tal vegada es fa referència a la moneda *creu* com en la frase: *Ni una malla ni una creu*. O bé a la figura anomenada *creu* de la major part de les monedes oposada a cara i que dóna lloc al joc de cara o creu que es diu també per significar la sort, sense beneficis, de franc: donar-ho tot a *cara o creu*, o a *cap o creu*, etc.

3. Conclusions

L'anàlisi de les primeres 1109 parèmies publicades en el primer volum de la *Paremiologia catalana comparada* (Farnés 1992–1999) posa de manifest l'interès de Sebastià Farnés per millorar la qualitat lingüística de les parèmies catalanes.

Farnés fa comentaris lingüístics a un total de 45 parèmies que es poden agrupar de la manera següent: traduccions i adaptacions (14), rectificacions (21), correccions de barbarismes (7) i definicions (3). En el primer grup, Farnés posa de manifest l'existència de parèmies catalanes no genuïnes, ja que s'han format a partir de la traducció o de l'adaptació de parèmies existents en altres llengües; en el segon, corregeix els errors, majoritàriament de tipus lèxic, que s'han produït per deformació o per l'ús incorrecte de mots catalans; en el tercer, esmena els barbarismes (castellanismes), i en el darrer, explica el significat de paraules o expressions catalanes poc conegudes. Tot plegat, amb la voluntat de contribuir a la recuperació i la dignificació de la llengua catalana.

Referències bibliogràfiques

- ALBEROLA SERRA, Estanislau; Manuel PERIS FUENTES (1928): *Refraner valencià. Colecció de refrans populars. Pròlec i correcció del Excm. senyor P. Lluís Fullana Mira, València, Arte y Letras.*
- CARETA I VIDAL, Antoni (1901): *Diccionari de barbarismes introduhbits en la llengua catalana, Vilanova i la Geltrú, Oliva, tipògraf.*
- FARNÉS, Sebastià (1913): *Assaig de Paremiologia Catalana Comparada, vol. 1 (Abarcar-Amich),* Barcelona, Ilustració Catalana.
- FARNÉS, Sebastià (1928): «Demofilologia. Literatura oral. Sant Joan, bon sant», *Arxiu de Tradicions Populars*, núm. 1, pp. 11-12, edició facsímil de Juan José de Olañeta, Barcelona, 1992.
- FARNÉS, Sebastià ([1929–1933b], (s. d.): «Demofilologia. Literatura oral. Una endevineta proverbial», *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 1, núm. 5, pp. 264–266, edició facsímil de Juan José de Olañeta, Barcelona, 1992.
- FARNÉS, Sebastià ([1933], (s. d.): «Demofilologia. Literatura oral. Motius del rei En Pere d'Aragó», *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 1, núm. 6, pp. 336–338, edició facsímil de Juan José de Olañeta, Barcelona, 1992.
- FARNÉS, Sebastià (1992): «Pròleg» a *Paremiologia catalana comparada*, vol. 1, Barcelona, Columna.
- FARNÉS, Sebastià (1992–1999): *Paremiologia catalana comparada*, 8 vols., Barcelona, Columna.
- PUENTE Y ÚBEDA, Carlos (1896): *Meteorología popular o refranero meteorológico de la península ibérica.* Madrid: Tipografía de los Sucesores de Cuesta.